

2. Дзюба І. М. Воля // Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка. – К.: Наукова думка, 2008. – С. 76–86.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 702 с.
4. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
5. Манакин В. М. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 327 с.
6. Матвіяс І. Г. Діалектна основа мови в творах Пантелеймона Куліша // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 95-99.
7. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша. – К.: Вид-во «Сталь», 2006. – 304 с.
8. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
9. Українська мова. Енциклопедія / [ред. кол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – 824 с.
10. Циганок І. Б. Концепт *воля* у поезії Т. Шевченка і П. Куліша // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2010. – Вип. 59. – С. 37-44.
11. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12-ти т. – К.: Наукова думка, 1989. – Т. 1. – 525 с.
12. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12-ти т. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 2. – 589 с.

Т. С. Шевчук

ШЕВЧЕНКО І ЛЕРМОНТОВ

Багатий на ювілейні дати 2014 рік асоціюється у першу чергу з іменами двох видатних представників української та російської літератур – Тараса Шевченка (1814-1861) і Михайла Лермонтова (1814-1841). Відтак цей рік оголошено в Україні роком Шевченка, а в Росії – роком Лермонтова. Наявність цих знаменних ювілеїв зумовила звернення до наукової проблеми «Шевченко і Лермонтов», яка востаннє висвітлювалася лише в радянському літературознавстві. Її актуальність сьогодні підтверджується неабияким інтересом сучасних дослідників, що ініціювали низку круглих столів і культурних заходів, присвячених двом ювілярам: «М. Ю. Лермонтов в жизни и творчестве Тараса Шевченко и Ивана Франко» (Москва, 2013) [3]; «Україна – Росія. Два генії» (Київ, 2014) [4]; «Шевченко і Лермонтов: два генії однієї епохи» (Москва, 2014) [5].

Незважаючи на очевидне зацікавлення Тараса Шевченка творчістю російського поета, нам не вдалося знайти у студіях радянських учених (О. Білецького, І. Заславського, Є. Кирилюка, Н. Крутікової, Ф. Прийми та ін.) розгорнутого висвітлення означеного питання, яке зазвичай досі представлялося на рівні констатації кількох енциклопедичних фактів. У пострадянські часи увагу українських дослідників було переорієнтовано на багато інших важливих питань: відкриття величезного пласту забороненої донедавна української літератури, освоєння досвіду світового літературознавства, зокрема нових методологій тощо. Тим часом навіть

побіжний погляд на проблему «Шевченко і Лермонтов» свідчить про відчутний вплив геніального російського поета на українського Кобзаря. Відтак спроба поглибленого висвітлення цього питання дозволить повніше розкрити його естетичні горизонти.

І в Шевченківській [9], і в Лермонтівській [2] академічних енциклопедіях ця наукова проблема подається як базова інформація, що зводиться до констатації кількох фактів:

1. У 1847 році засланець Тарас Шевченко звернувся з проханням надіслати йому видання творів Лермонтова та незабаром отримав його від свого друга, чиновника Оренбурзької прикордонної комісії Михайла Лазаревського (1818-1867);

2. У Новопетровському укріпленні він робить малюнок за мотивами вірша М. Лермонтова «Вмираючий гладіатор»;

3. Т. Шевченко присвячує російському поетові вірш «Мені здається, я не знаю».

4. Відштовхуючись від названих вище загальновідомих фактів інтересу Тараса Шевченка до творчості М. Лермонтова, зупинимось на кількох примітних, на наш погляд, деталях. Так, у щоденнику 1857 року, написаному в останні дні перебування поета в Новопетровському укріпленні, в нотатках від 20 червня на Ільїн день за старим стилем ним зафіксовано спогад про відвіданий у 1845 році Ільїнський ярмарок в українському містечку Ромни. Виразним спомином того дня, що спливав у його пам'яті через дванадцять років після описуваної події, став виступ московських циган, які на завершення свого «дико-грязного концерту» заспівали перед «сп'янілою юрбою» лермонтівські рядки:

Не пылит дорога,
Не дрожат листы,
Подожди немного,
Отдохнешь и ты...

«Думал ли великий германский поэт, – пише Т. Шевченко, – а за ним и наш великий Лермонтов, что их глубоко поэтические стихи будут отвратительно дико петы пьяными цыганками перед собором пьянейших ремонтеров? Им и во сне не снилась эта грязная пародия» [7, с. 63-64].

Про трепетне, майже сакральне ставлення Т. Шевченка до поезії М. Лермонтова свідчить і спогад, записаний у його щоденнику тижнем пізніше. Так, у недільний день, 28 липня 1857 року він планував з одним із засланих поляків, з яким товаришував, провести час «десь подалі від противного укріплення». «Насчет провианта, – зауважує він, – положено было, чтобы он взял кусок сырой баранины, фунтов 5-ть для кебаба, хлеба соразмерную долю и бутылку водки. А я – чайник, чаю, сахару, стакан и 5-ть огурцов. Все улажено как нельзя лучше, и дешево, и забористо» [7, с. 70]. Пікнік не відбувся через вину Фелікса Фіалковського, і Шевченко, який до середини дня вже сам придбав заплановану кількість м'яса, «велел (курсив мій. – Т. Ш.) отдать баранину в комендантскую кухню и просить повара зажарить ее к вечеру, а сам

пошел на ближнюю пристань навестить заключенного друга Мостовского» [7, с. 71].

Як зізнається у щоденнику Тарас Шевченко, на зворотному шляху до фортеці його охопив ліричний настрій. Він сів на кам'яний пагорб помилуватися дикою красою нічного степу і пригадав лермонтівські рядки: «Ночь, – пише він, – лунная, тихая, волшебная ночь. Как прекрасно верно гармонировала эта очаровательная пустынная картина с очаровательными стихами Лермонтова, которые я невольно прочитал несколько раз как лучшую молитву Создателю этой невыразимой гармонии в своем бесконечном мироздании. Не доходя укрепления, на каменистом пригорке я сел отдохнуть. И глядя на освещенную луной тоже каменистую дорогу, и еще раз прочитал:

Выхожу один я на дорогу,
Преодо мной кремнистый путь блестит.
Ночь тиха, пустыня внемлет Богу,
[И] звезда с звездой говорит» [7, с. 72].

Це був не єдиний випадок насолоди лермонтівською музою в години усамітнення поета-засланця. Ще одним таким потвердженням може слугувати щоденниковий запис від 15 червня 1857 року: «Утро было тихое, прекрасное. Иволги и ласточки нарушали изредка только сонную и сладкую тишину утра. С некоторого времени, как мне позволено уединяться, я чрезвычайно полюбил уединение. Милое уединение! Ничего не может быть в жизни слаще, очаровательнее уединения, особенно перед лицом улыбающейся, цветущей матери Природы. Под ее сладким волшебным обаянием человек невольно погружается сам в себя и видит Бога на земле, как говорит поэт» [7, с. 17]. В останній метафорі явно прочитується ремінісценція із лермонтівського тексту «И в небесах я вижу Бога» («Когда волнуется желтеющая нива»). Заміна топосу *небо* на топос *земля* відбулася доволіно, під впливом емоційного переживання краси земної природи, в гармонії якої простежується божественне, небесне начало.

Відгомони лірики М. Лермонтова вчуваються й у поезії Т. Шевченка. Так, у його вірші «Пророк» прочитуються ідейно-емоційні акценти однойменного твору російського поета, незважаючи на те, що в основу покладено інший зміст, зокрема біблійну історію про засновника Ізраїльсько-Іудейського Царства Самуїла (до неї Шевченко повернеться у вірші «Саул»). За її сюжетом на звернення народу до пророка з проханням дати їм царя, він миропомазав на трон майбутнього тирана. Рядок «Ликует буйный Рим» з вірша Лермонтова «Гладиатор», до якого Шевченко зробив художню замальовку, цілком імовірно, відгукується в його поемі «Неофіти» [8, с. 254].

У контексті мови про неабиякий інтерес Т. Шевченка до постаті російського поета цікавими видаються хрестоматійні рядки з його листа до Михайла Лазаревського: «Та що ж робить, коли нігде взять, пришліть ради поезії святої Лермонтова хоч один том, велику, превелику радість пришлете з ним вашому уद्याчному і безталанному землякові» [8, с. 39]. Тієї ж зими він звернувся до українського поміщика Андрія Лизогуба (1804-1864) з проханням

пошукати в Одесі видання віршів Лермонтова. Через півроку, в листі від 22 квітня 1848 року, Шевченко нагадує Лазаревському про свою просьбу щодо творів Лермонтова, переконуючи його, що помре у фортеці без книг.

Довгоочікуваний том віршів Лермонтова Шевченко отримав, імовірно, 1849 року від брата Лазаревського Василя (1817-1864), який також служив чиновником при Оренбузькій комісії. На початку ж 1850 року він присвячує російському митцеві вірш «Мені здається, я не знаю». Поезія складається з трьох частин: сатиричної медитації за мотивами переселення душ; ліричного звернення до Лермонтова; вдячного послання до Лазаревського за надіслане видання. У першій частині Тарас Шевченко висловлює переконання в тому, що великі грішники переселяються у свиней, що купаються в бруді так, як раніше купалися в гріхах. Серед них, переконаний він, у першу чергу ті, що мають владу і спричиняють своїми діями пролиття річок сліз та моря крові.

Перехід до другої частини вірша відкривається питанням «Де ж ти? Великомучениче святий? Пророче Божий?», що демонструють підняття українським митцем Лермонтова на високий п'єдестал. Він переконаний, що у змальованій ним художній картині світу переселення душ передчасно загиблий поет залишився серед людей і, як Присносущий, святим ангелом завжди перебуває серед них. Ця частина вірша є глибоко ліричною і різко контрастує з уїдливими інвективами викривального вступу:

Ти, любий друже, заговориш
Тихенько-тихо... про любов
Про безталанну, про горе;
Або про Бога, та про море,
Або про марне литу кров
З людей великими катами.
Заплачеш тяжко перед нами,
І ми заплачемо... [6, с. 221].

Поезія Тараса Шевченка дуже емоційна, незважаючи на значну кількість викривальних сцен і сатиричних деталей. Тож закономірно, що його ліричну душу так глибоко схвилював мотив сліз, який вельми часто зустрічається у творах Лермонтова: «И верится, и плачется / И так легко, легко» («Молитва»); «И кровь кипит – и слезы из очей» («Сосед»); «И слезы, слезы потекли», «Но тут я плакал без стыда» («Мцыри») й ін.

Присвята закінчується словами переконання в тому, що світла душа поета продовжує жити у святих рядках, впливаючи на душі людей. І цей вплив є настільки потужний, що, як і великий російський поет у момент ліричного одкровення бачить Творця («Пока волнуется желтеющая нива»), так і кожний читач «чує» Бога в небесах:

І ми, читая, оживаем
І чуєм Бога в небесах [6, с. 221].

У словах подяки до Михайла Лазаревського за ту велику послугу, що він надав йому, надіславши томик віршів Лермонтова, Шевченко запевнює, що цим благим вчинком друг «відкрив йому двері на волю», «оживив», дав надію і

вселив віру в Бога:

Надію в серце привітаю,
Тихенько-тихо заспіваю
І Бога Богом назову [6, с. 221].

Наукова проблема «Шевченко і Лермонтов» має безпосередній вихід на подальше вивчення в межах поглибленого вивчення російської шевченкіани. Ще не вичерпані питання усебічних зв'язків українського поета з російською культурою, літературою, театральним мистецтвом; впливу російської культури на його творчість, світогляд і політичні переконання, а також ставлення російських митців до його творчості. Особливий інтерес, на наш погляд, мають перспективи вивчення ідейних акцентів у перекладах Шевченка російською мовою і дореволюційного, й радянського/пострадянського періоду із врахуванням сучасних методологій декодування тоталітарних кліше.

Список використаних джерел

1. Геллер М. Я. Последняя надежда // Шаламовский сборник [Сост. В. В. Есипов]. – Вологда: ПФ «Полиграфист», 1994. – Вып. 1. – С. 216-223.
2. Лермонтовская энциклопедия / АН СССР. Ин-т рус. лит. (Пушкин. дом) [Гл. ред. Мануйлов В. А.; редкол.: Андроников И. Л., Базанов В. Г., Бушмин А. С., Вацуро В. Э. и др.] – М.: Советская энциклопедия, 1981. – 746 с.
3. М. Ю. Лермонтов в жизни и творчестве Тараса Шевченко и Ивана Франко // Институт славяноведения РАН. Lermontov-200-let [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://sites.google.com/site/lermontov200let/>.
4. Украина-Россия. Два гения. Выставка старинных гравюр к 200-летию со дня рождения М. Ю. Лермонтова и Т. Г. Шевченко (Российский центр науки и культуры в Киеве [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://novostiua.net/photo/51778-vystavka-starinnyh-gravyur-ukraina-rossiya-dva-geniya.html>.
5. Шевченко і Лермонтов: два генії однієї епохи // Українці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrros.info/news/index.php?ELEMENT_ID=4197.
6. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 2. – 784 с.
7. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 5. – 496 с.
8. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 6. – 632 с.
9. Шевченковская энциклопедия. Научная электронная библиотека Оренбургского государственного университета [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://artlib.osu.ru/site/index.php?option=com_content&task=view&id=14&Itemid=148.

С. В. Щетиніна

МЕНТАЛЬНІ ЗАСАДИ МОВНО-ОБРАЗНОЇ МОДЕЛІ ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Питання мовотворчості Тараса Шевченка дискутуються науковцями упродовж тривалого часу. Сьогодні можна беззастережно стверджувати, що на цих теренах здійснено чималий поступ. У кожному випадку вони пов'язані зі студіюванням художньої мови поета. Її науково-лінгвістичне вивчення має